

Ձոր կողքայն բարձր բերէ բլրակ Բարդող եռազանգ :
Իսկ ընդ հարաւ եւ ընդ ելս՝ Թիկունք Մարտեոյ լայնանիստ
Նոյն կողովիտ , եւ Դարօնք՝ ուր Փրկչին տիպք եւ հանգիստ .
Եւ պժգալին դաստակերտ Արշակաւան չարայուշ՝
Ձորոյ կանգնողն ելոյծ վրէժ յարտասուելին բերդ Սնյուշ :
Երասխայ հուսկ բաժին յայսքան գաւառաց չըջապատ՝
Բնաւիցըն պարծ գահագլուխ մայրագաւառոն Այրարատ ,
Հընոցք սիրոյ հայրենեաց եւ հաւատոց լուսոյ գանձ ,
Ոստան Հայոց հսկայից պրսակապերճ քաջազանց .
Անդ վարդգէսի հին աւան վաղարշակերտն—Արտիմէդ՝
Տուն Տրդատայ՝ Գրիգորիւ լեալ Քրիստոսի իջման կէտ .
Գաւառք կրկին յերասիւեան գետահովտէ տարադէմ՝
ՅԱրածանոյ ծաղկածիր բարձունս նըստին զոյգք յեղէմ .
Ծաղկոտն յելից՝ բիւրղափայլ աղբերականց խանձարուր ,
Ուր որսաշատն արգաշուք Շահապիվան սիրամրուր .
Լերինք ծաղկեալք անդ եւ Դրախտք , լերինք Ոսկեայք եւ Լըսին ,
Ուր արդ խաւոշր եւ Բաղնոց՝ բերդավիճակք զոյգք լըսին .
Միւսն ի մրտից երկայնեալ դաշտ ընդարձակ ու արգաւանդ՝
Յարտաշխսեան պարմանեաց պատուեալ տօնիւք Բագրեշանդ .
Յորում նըպատ բարձրանալ , Սուկաւ՝ սիրող Ալանաց ,
Եւ դիւցազանց դըօշեալք խիտ առ խիտ բազինք աւանաց .
Ձիրաւ ցրուող սեաւ Պարսից ի Ներսիսէ հոգէհուր ,
Որում որդւոյն համափառ՝ անդ հուսկ հանգիստն ի Բըլուր :

Հ. Ղ. Մ. ԱԼԻՇԱՆ

(Զմեացորդն տեսցես յամաստեալիս Հոկտեմբերի.)

ԻՄ ՎԱՆՔՍ

Դրաքեանի մը անտիպ յիշատակաւ
գիրք :

(Տես երես 234)

Զ

Յայտնուեր էինք . անոնք որ ժող-
վուելու համար զարնող զանգակին
ձայնէն՝ երկայն ատեն ետեւէս ինջեր
էին , մեր այն անտառին մէջ պահուր
տած ըլլալն իմացան : Իսկ երբոր իմ
զլամբերտը կանչելս լսեցին , ալ աւելի
վրանիս հասած ըլլալնուն վրայ հաս-

տատուեցան , զոր յայտնի հաճութիւն
կ'ըսէին ու կը կրկնէին : Քիչ վերջը
խիտ անտառին մէջ քանի մը ջահերու
փայլելը տեսայ , և այն լուսով տեսայ
որ հրացաններու եղէգներ և նիզակաց
սլաքներ կը շողային : Վերէն այս ամե-
նը կրնայի տեսնել , բայց ոչ և զմեզ
հալածողներուն թիւն իմանալ . սա-
կայն ելած ձայներու և աղաղակներու
չնկոցէն ինծի կ'երևար թէ քիչ չէին :
Այն վայրկենին սաստիկ տագնա-
պեցուցիչ անստուգութեան մը մէջ էի :
Կ'ուզէի մէկ կողմանէ գիտնալ թէ ինչ
եղաւ Լամբերտ , որ կը վախնայի թէ
արջէն սպաննուած կամ ջախջախած
չըլլայ . մէկալ կողմանէ կը ջանայի

կաղնւոյն ճիւղերուն և տերևոց մէջ պահուածիւ, երբ զմեզ հալածողներն կը մօտենային: Բայց սակայն իմ անձնական ապահովութեանս խնամքէն աւելի՝ Լամբերտի սէրն յաղթեց ինծի: Թէպէտ և իմացայ որ զմեզ բռնելու համար եկող ամբոխին մէջէն աւելի սրտոտներն ու վազողները մեզմէ հեռու չէին, բայց և այնպէս՝ աւելի ցած՝ բայց որոշ ձայնով ուրիշ երկու անգամ ալ կանչեցի զԼամբերտ: Բայց միշտ նոյն խորին լուսթիւնը իմ կանչելուս կը յաջորդէր: Գիշերուան մթութեան մէջ, և կեցած կաղնւոյս բունն բաւական բարձր ըլլալով, չէի կրնար որոշ տեսնել ոչ արջը և ոչ Լամբերտը. չիօթ և հազիւ անորոշ կերպով ծաւին քովը ինկած թանձր և մութ բան մը կը տեսնէի, որ ինծի կ'երևար թէ արջն ըլլայ: Բայց Լամբերտին ոչ հետքն և ոչ ստուերը կը տեսնէի. ուստի մահաբեր ստուգութիւն մը միտքս պաշարեց թէ իյնալու ատենը վայրագ կենդանւոյն տակը մնացած ըլլայ, և անոր ահագին ծանրութենէն անշուշտ ջախջախած ըլլայ:

Դիւրին է երեակայել իմ անձկութիւնս և ցաւս. անհրաժեշտ զիս կորսուած կը սեպէի, չգիտնալով ինչ ընել՝ զիս ազատելու համար: Կրնայի դարձեալ կաղնւոյն ուժով և երկայն ճիւղերուն պլլուիլ, և կրցածիս չափ տերևոց մէջ ծածկուիլ, և թերևս չէի յայտնուեր: Բայց ցաւէս քար կտրածի պէս հղեր էի. ունեցած անձկութիւնս այնպէս խեղքս դարձուց, որ այն վայրկեանին չկրցայ այսպիսի պարզ և դիւրին ազատելու միջոցի մը ձեռք զարնել: Անոր համար հազիւ թէ քանի մը հոգի՝ որոնց մէջ նաև զինուոր մը՝ վառած լապտերներով իմ կեցած կաղնւոյս մօտեցան, մէկէն տեսան զիս, և սպառնալեօք ու հայհոյութեամբք սկըսան բռնադատել զիս որ վար իջնեմ: Բայց հազիւ թէ մօտ հասան, յանկարծական սարսափ մը բռնեց զիրենք, այն արջը գետինը տեսնելով. բայց շուտով իմացան որ մեռած էր, անոր հա-

մար ալ ուշ չդրին անոր, հապա խեղքերնին իմ վրաս էր:

Այնչափ հայհոյութեանց և սպառնալեաց չկրցայ դիմանալ. և վախով ու դողալով մէկէն վար իջայ ծառէն, և հազիւ թէ ոտքս գետինը դրի, անոնցմէ երկու հոգի բռնեցին զիս և ուժով մը կապեցին: Լապտերաց լուսովը տեսայ արջը արեան մէջ թաթխուած, և անկէ քանի մը քայլ անդին խեղճ Լամբերտը, որ կենդանութեան նշան մը չէր տար: Իմ բարեկամս այնպէս տեսնելով, չկրցայ արտասուքս բռնել, և կը ջանայի ազատել զիս որ իրեն քով վազեմ. բայց արգելուեցայ այն դահիճներէն, որոց թիւը երթալով կը բազմանար: Նոյն վայրկեանին ծառի ճիւղերէ անշուք դագաղ մը ձևացուցին, և խեղճ Լամբերտը բոլորովին արիւնլուայ՝ գետնէն վերցնելով անոր վրայ դրին. չորս հոգի ուսերնուն վրայ առին, և զիս ալ ետևէն քշելով սկսան դէպ ի գեղը երթալ:

Ճամբուն վրայ արանց և կանանց խումբերու և բազմութեան կը հանդիպէինք, որոնք երեսնուն վրայ իրենց բարկութիւնն յայտնելով՝ ետևէս եկեր էին: Բայց իրենց բարկութիւնը մէկէն կը մարէր, երբ զԼամբերտ այնպէս այլափոխած ու մեռած կը տեսնէին. շատերուն ատելութիւնն ու կատաղութիւնը՝ կարեկցութեան կը փոխուէր, և ասիկայ կերպով մը կ'ազատէր նաև զիս, որ անտարակոյս շատերուն սոսկումն կը պատճառէի, զիս մեր թշուառ տիրոջը մահուան գործակիցներէն մէկը կարծելով: Մանաւանդ կը լսէի որ բազմութեան մէջէն մէկը կը զուրցէր. Անկարելի կ'երևայ որ ասանկ տղայ մը այնպիսի եղեռնաւոր ոճիր մը գործէ: Այս խօսքերը սրտիս խորը կը վիրաւորէին, և կը սոսկայի՝ մտածելով միայն որ զիս մարդասպան կը կարծեն: Բայց իմ խիղճս կ'ապահովէր զիս. և հանդարտ խղճէն աւելի մեծագոյն սփոփումն չկայ, զոր կը զգայ մարդ թէ զրպարտութեան և թէ թշուառութեան առջև:

Երբոր դեղն հասանք, կրնամ ըսել որ բոլոր բնակիչքն հոն կեցած մեզի կը սպասէին: Հազիւ մեր ետեւէն հասնին ու բռնուած ըլլալն իմացուեցաւ, այն բազմութեան մէջ գովութեան և հաճութեան խուլ շշնջիւն մը լսուեցաւ. և մանաւանդ թէ առջինին պէս մեզի դէմ հայհոյութիւններ արձակելու վրայ էին, մէյմ ալ ամեն մարդ համր և լուռ մնաց, երբ այն անշուք դադարը տեսնուեցաւ որուն վրայ խեղճ Լամբերտը մեռած տարածուեր էր:

— Աստուած զինքը պատժեր է արդէն — կ'ըսէր մէկը, մինչ ուրիշ մը կը կանչէր — Մարդասպանաց կատարածն ունեցեր է: — Ուրիշ երրորդ մը կը բռնէր թէ պէտք էր զինքը կենդանի բռնել, և գեղին հրապարակին մէջ կախել, որ ամենուն օրինակ ըլլայ: Մէկ կին մը, մօրս հին խնամի, առջևէս անցնելու ատեն՝ սուր և գրեթէ կատաղութենէն խղղուած ձայնով մը ըսաւ. Շատ աւելի աղէկ էր որ հօրդ հետ մեռած ըլլայիր:

Այս ձայնարկութիւններով ու բացառանշութիւններով հասանք բանտը: Ձիս թաց և հոտած խուց մը մտուցին. բանտապանը պզտիկ ամանով մը ջուր բերաւ, անկիւն մը տարածուած քիչ մը յարդ ցցուց, և առանց ուրիշ բան ըսելու՝ կրկին փակաղակով դուռը դուցեց, զիս կատարեալ մթութեան մէջ թողլով: Սկզբան ապուշ դարձածի պէս մնացի. ինչ որ ինծի հանդիպած էր՝ ես ինծի չէի կրնար հաւտացնել, և երազելու մը պէս կու գար: Ձեռքերս կուրծքիս վրայ դրած՝ բանտին պատին կռթնեցայ, և կատարեալ անզգայութեան և անտարբերութեան վիճակի մէջ երկայն ատեն անշարժ կեցայ, իբրև թէ աշխարհքիս մէջ չըլլայի և գեռապրելս չզգայի: Բայց կամաց կամաց ցաւազին յիշատակներ սկսան միտքս լեցուիլ, և իմ տաղնապետ և խռովեալ երևակայութիւնս անցելոյն պատահարացը մէջ, և զիս այն թշուառ վիճակին հասցնող զանազան պարագայիցը մէջ կը պտըտէր: Ահ, այն գի-

շերը ինչպիսի սոսկալի զիշեր մը եղաւ ինծի համար. ինչպիսի այլայլութիւն իմ մանկական միտքս կը տաղնապէր, և ինչպիսի զգացմանց յուզմունք մը իմ խեղճ սիրտս կը տատանէր: Հազիւ տասը տարուան՝ սեպէ որ ամբողջ կենաց մը ընթացքն ըրեր էի, և մարդ և աշխարհ իրենց բովանդակ անիրաւ չարութեամբն ու գարշելի հրապոյքնեւրովն առջևս պարզուեր էին: Առաջին անգամուն ես ինծի, թէպէտ չփոթ կերպով մը և գրեթէ առանց իմ անդրադառնալուս, այն հարցմունքը ըրի որ ամեն մարդ իր անձին կ'ուզէ երբ երիտասարդութեան քաղցր պատրանքներն անցնելէն ետեւ, այրական հասակին իրականութեանն առջև կը հանդիսանայ. ի՞նչ բան է ուրեմն կեանքս, կ'ըսէի մտքէս, և ինչպիսի բան է մարդս, ուսկից այսպէս յաճախ կը վախնանք և կը զարմանանք վրան: Անկէ ետեւ մարդուս և աշխարհքիս վերայ շատ դէշ գաղափար մը ստացայ. բայց ուրիշ ամեն բանէ աւելի անիկայ մէկէն առջևս ներկայացաւ իբրև տեսակ մը հրէշ, իբրև դարանակալ և անհաշտ թշնամի մը, որուն էութիւնը և ջանքը միայն ուրիշները կործանելու և ջնջելու համար է: Բանտին միայնութիւնը, անմեղիս կրած հալածմունքը, չարութեան երևոյթը՝ որուն ուրկէց և ինչու կատարուած ըլլալը լաւ գիտէի, բանտապանին ինծի ցուցըցած խիստ և անգութ վարմունքը, մտքիս մէջ այս տխուր ապաւորութիւններն և այս խիստ դատաստաններն կը տածէին և կ'աճեցնէին:

Երեսուն օր շարունակ այն սոսկալի բանտին մէջ փակուած մնացի: Միայն բանտապանը կը տեսնէի, որ կտրանաւորաց ողորմելի կերակուրը կը բերէր ինծի. անկէց դուրս գիշեր ու ցորեկ մինակ էի: Այնպիսի տխուր միայնութեան մէջ սիրուն ընկեր մը միայն ունէի. և էր պզտի ծիծառնիկ մը որ ամեն առաւօտ և իրիկուն կու գար իմ խցիս պատուհանին վրայ կը հանգչէր. որ թէպէտ բարձր էր, բայց ես կը

մագլէի և ձեռքերս ու ոտքերս աղիւսոց ագոյցներուն մէջ կը կռթնցնէի որ դրանդակալին վրայ՝ ինծի ուտելու համար տրուած սև հացէն քանի մը պատառ դնեմ: Սիրուն թռչնիկն այն պատառները կ'առնէր, և վերջը զուարթ գեղգեղմամբ կարծես թէ ինծի շնորհակալ ըլլալ կ'ուզէր: Առաւօտ մը բանտին մէջ թռաւ և գնաց հանգչելու այն յարդին վրայ որ ինծի անկողնոյ տեղ կը ծառայէր: Չգրուցուելու բան է այն զգացած ուրախութիւնս երբ տեսայ որ ալ մինակ չեմ: զրեթէ բոլոր շունչս բռներ էի վախէս որ չըլլայ թէ խրտի ու փախչի: Քանի մը պատառ հաց նետեցի իրեն. ինքն ալ առաւ զանոնք և իր սովորական գեղգեղողն ողջունելով զիս՝ թռիչն արձրկեց ու պատուհանէն դուրս ելաւ: Ցաւագնեալ մնացի երբ տեսայ որ գնաց. թերևս, կ'ըսէի մտքէս, գնաց որ իրեն տուած կերակուրս իր պզտի ձագերուն տանի: Այս մտածութիւնը զուարթացուց զիս և սիրտս շարժեց: Հետեւեալ առաւօտը սովորական ժամուն՝ երկաթի վանդակապատին վրայ կեցաւ. քիչ մը ատենէ վերջը ներս մտաւ և նոյն տեղը կեցաւ: Իրեն ուրիշ պատառներ նետեցի. և նոյն հաճութեամբ ժողվեց զանոնք: Ոկսայ ինձմէ քիչ հեռու նետել, և ինքն ալ կը մօտենար և կ'առնէր զանոնք. միշտ հեռաւորութիւնը կը նուազեցընէի, և ծիծառնիկը միշտ աւելի կը մօտենար ինծի: Քիչ քիչ զրեթէ ոտքերուս քոփն էր. ինչպիսի մխիթարութիւն կը զգայի՝ այն սիրուն անասնիկը ինծի այնչափ մօտ տեսնելով: Կամացուկ կամացուկ ծռեցայ. ամենևին չը շարժեցաւ. ձեռքիս վրայ պատառ մը երկնցուցի, ինքն ալ քիչ մը տարտամելէն ետև՝ կտուցովը յափշտակեց զայն: Ասանկով մեր բարեկամութիւնը երթալով զգալի կը յառաջէր, և ես անոր վրայ կարգէ դուրս ուրախ էի: Հետո այնչափ ընտանեանալն տեսնելով, յանդգնեցայ մէկ ձեռքս երկնցընել որ բռնեմ զինքը և փայփայեմ, բայց ինքը խրտեցաւ և յանկարծ դէպ 'ի պատու-

հանը թռաւ, և անկից դուրս ելաւ՝ առանց ինծի իր սովորական բարեկամութիւն: Ես մահացեալ մնացի և զինքը բռնել փորձելուս վրայ սաստիկ ցաւեցայ: Եւ իմ ցաւս և զղջումս հաղարապատիկ աւելցաւ երբ տեսայ որ ոչ իրիկունը և ոչ հետեւեալ առաւօտը երևցաւ: Մէկէն հասկըցայ որ ծիծառնիկը հետո զայրացեր էր, կարծելով որ զինքը գերի բռնել կ'ուզէի. և ալ աւելի իմ անհամբերութեանս վրայ զղացայ: Բայց մէյմ' ալ երեք կամ չորս օրէն վերջը դարձաւ. սակայն վանդակապատին վրայ կը կենար միշտ, և որչափ ալ ջանացի քանի մը պատառ հացով զինքը հրաւիրել որ ներս մտնէ, ինքը միշտ վերը կեցաւ: Վերջապէս առաւօտ մը իմ բանտիս անհարթ յատակին վրայ թռաւ, և իրեն նետած պատառներէս յորդորուած՝ կամաց կամաց ինծի մօտ եկաւ: Ուզեցի փորձ մը ընել զինքը բռնելու, և այն անգամ յաջողցուցի: Սկզբան կ'ուզէր ազատիլ ձեռքէս. վերջը առանց ընդդիմութեան կը թողուր որ զինքը փայփայեմ և կարծես թէ ախորժ կը զգար: Չուզեցի շատ բռնել զինքը, վախնալով որ կը նեղանայ. ուստի զինքը ազատ թողուցի:

Ամեն առաւօտ և երեկոյ իր այցելութիւնը կ'ընդունէի: Միշտ վար կուգար և միշտ կը թողուր որ բռնուի: Ա'լ հարկ չկար որ զինքը ամուր բռնէի, որովհետեւ ալ փախչիլ չէր փրնտըռեր, հապա խաղալով ձեռքէս ուսիս վրայ և ինչուան գլխոյս վրայ կը ցատքէր: Արդէն իսկ իրարու բարեկամ եղեր էինք: Իրիկուն մը ըստ սովորականին իմ բանտս կը մտնայ և շիտակ ուսիս վրայ կը թռչի. զինքը ձեռքս կ'առնում և անհնարին զարմացմամբ կը տեսնեմ որ վզին վրայ յարդի պզտի շիւղով մը կապած թղթի կտոր մը կայ: Չէի կրնար ես ինծի պարզել ինչպէս այն թուղթը վրան կը կրէր, և ոչ կրնայի ըմբռնել թէ ո՞վ կրնար զայն վրան կապած ըլլալ: Սաստիկ հետաքրքրութիւն մը բռնեց զիս այն թուղ-

թը տեսնելու: Ուշադրութեամբ զննեցի, և դարձնելով, իրիկուան արձրկած աղօտաճաճանչ լուսովը ինծի երեցաւ որ վրան բան մը գրուած ըլլայ. սակայն չէի համարձակեր փրցընել զայն: Բայց ծիծառնիկը շարունակ գլուխը կը ցնցէր, և կարծես թէ կ'ըսէր որ այն թուղթը առնում: Սովորականէն աւելի ուշացաւ, և որչափ ալ զինքը բոլորովին ազատ կը թողուի, ինքը դեռ երթալու կամք չէր ցուցըներ: Չորս կողմն կը թռչտէր և մէկ ձեռքէս մէկալը կը ցատքըտէր: Վերջապէս որոշեցի որ այն թուղթը վզէն հանեմ. և հազիւ թէ քակեցի, ծիծառնիկը մէկէն թռաւ, և մեծագոյն ուրախութեամբ գեղգեղելով ելաւ գնաց:

Մէկէն թուղթը բացի. և իրաւցնէ վրան բան մը գրուած կար. բայց որովհետեւ բոլորովին իրիկուն ըլլալով, շատ քիչ լոյս կար, որչափ որ ջանացի որ մէջի եղածը կարդամ, չկրցայ որոշ իմաստ մը հանել. և կարդալը վաղուան թողուցի: Բոլոր գիշերը շատ քիչ քուն եղայ. վայրկեանը մէյմը կ'արթընայի, և այն թղթին մէջ ինչ գրած ըլլալը տեսնելու անձկութիւնս այնչափ և այնպիսի էր որ ինչուան լուսանալը ինծի հազար տարի կ'երևար: Ինչ և իցէ, վերջապէս առաւօտ եղաւ. մագլելով ինչուան պատուհանը ելայ, և մեծ սրտադողով բացի թուղթը. և տեսայ որ կարմիր գոյնով քանի մը բառեր գրուած էին: Բայց ինչ զարմանք և ցաւ զգացի երբոր կարդացի. « Լամբերտ մեռնելէն առաջ Հենրիկին իր վերջին բարեւը կը խաւրէ »:

Է

Այն խորհրդաւոր բառերը կարդալով զգացած ցաւս աւելի դիւրին է երևակայել քան նկարագրել: Ես զլամբերտ մեռած գիտէի, վասն զի ես անձամբ զինքը տեսեր էի այն աղիտաբեր կաղնւոյն քով շնչասպառ դիակ մը, և յանպատրաստից շինուած դագաղին վրայ՝ որով որ գեղը փոխադրուեցաւ:

Մէկալ կողմանէ չէի կրնար ըմբռնել որ, անհնարին ենթադրութիւն մ'ալ ընելով թէ Լամբերտ կենդանի եղած ըլլայ, ինչպէս կրնար այն սողերը գրած ըլլալ, մինչ անտարակոյս բանտն էր և ինծմէ աւելի խստիւ պահպանուած, մահուան դատապարտուած ըլլալով: Եւ վերջը, կ'ըսէի մտքէս, ինչպէս կրնար ինքը գիտնալ որ այն թռչնիկը ինծի այցելութեան կու գայ, և անկէ աւելի՝ ինչպէս կրնար ինքը երևակայել և ենթադրել, որ ես այս սիրուն ծիծառնիկին հետ այնչափ ընտանութիւն ունենամ, որ ինչուան կարենամ զինքը բռնել և ինծի ուղղած տոմսակը վզէն հանել:

Բոլոր այս հարցմանքներն ու խորհրդածութիւններն զիս տխուր անըստուգութեան վիճակի մը մէջ կը ձգէին: Այսչափ վարանմանց մէջ միայն այն մտածութիւնը թէ Լամբերտ դեռ կենդանի է, մասամբ մը կը մխիթարէր զիս: Բայց այս մխիթարութիւնը մէկէն կ'անհետանար, և սաստիկ ցաւ մը կը յաջորդէր անոր, երբ այլայլեալ երևակայութեանս առջև այն գաղափարը կու գար թէ իր կեանքը անարգ կախաղանի մը վրայ պիտի լմնցնէ: Երբեմն ալ ինծի անանկ կ'երևար որ այս ամենը մէկու մը ըրած դժպիտի խաղն ըլլայ, զիս աւելի չարչարելու, կամ գէթ իմ թշուառութեանս մէջ զիս ծաղր ընելու համար: Մէկալ կողմանէ չէի կրնար մէկու մը տալ ասանկ վատ կատակի մը մտածութիւնն ու գործադրութիւնը. վասն զի չէի կրնար հասկընալ թէ ասանկ յիմարական խաղով մը ինչ նպատակի կրնար հասնիլ:

Քանի մը օր այս տագնապող անստուգութեան մէջ մնացի, որովհետեւ ուրիշ մարդ չէի տեսներ բայց եթէ բանտապանը, որուն չէի համարձակեր խօսք մը զրուցելու, և սովորական ծիծառնիկը, որ հաւատարմութեամբ առաւօտ ու երեկոյ ինծի այցելութեան կու գար, իր սովորական հացի պատուի բաժինը առնելու համար, զոր

խնամքով մը կը պատրաստէի: Վերջապէս առաւօտ մը բանտին պահապանը խոշոր և խիստ ձայնով մը հետս կը խօսի: Հագիւններս կը մօնէ, կ'ըսէ ինծի. — Ժամէ մը դատաւորին դիմացը պիտի տարուիս, և քու գեղեցիկ գործողութեանդ վրայօք պիտի հարցուիս. նայէ որ ճշմարիտը զուրցես, և ամեն բան խոստովանիս. վասն զի թէ որ յա մառելով ստես և ուրանաս, աւելի գէշ կ'ընես քեզի քան թէ աղէկ: —

Ես անտարակոյս պատրաստ էի ճշմարտութիւնը զուրցելու, և հետևաբար բանտապանին յանձնարարութեանը դիմաց մասին մէջ գոհ չէի կրնար ընել զինքը: Ես լաւ գիտէի թէ ինչ բանի համար որ կ'ամբաստանուէի՝ բոլորովին անմեղ էի. անոր համար բացարձակ պիտի մերժէի ինչ բանի համար որ կ'ենթադրէի թէ պիտի հարցուիմ: Առաջին լսելուս որ դատաւորի մը դիմաց պիտոր երևնամ՝ շատ չփութեցայ, որովհետև կը վախնայի թէ ինծի սպառնալիքներ ընեն՝ իմ ենթադրեալ յանցանքս խոստովանցընելու համար: Ահ, եթէ Լամբերտ հոն ինծի հետ մէկտեղ ըլլար, կ'ըսէի մէկէն, որ չափ գոհ կ'ըլլայի. կ'ազատէր զիս նեղութենէ, և ինձմէ աւելի փորձ ըլլալով, այնպէս մը բաները յառաջ կը դնէր որ ինծի ֆլաս մը չէր ըլլար, և ճշմարտութիւնը բովանդակ իրեն պայծառութեամբը կ'երևար:

Մինչդեռ այս խորհրդածութիւններս կ'ընէի, մէյմ՝ ալ բանտիս գուռը բացուեցաւ, և բանտապանը սեմին վրայ կենալով՝ իր սովորական խիստ և խորունկ ձայնովն ըսաւ ինծի. Դատաւորը քեզի կը սպասէ: Այն հրաւերքին՝ երկաթէ ձեռքի մը սիրտս ճնշելու պէս զգացի. բայց և այնպէս հնազանդեցայ, և տարտամ ու զողոթնուն քայլով անցայ այն զարհուրելի և աղիտաբեր սեամբ: Երկայն և ծուռումուռ սրահներէ անցնելով՝ խուց մը հասայ, որուն դրան քով զինուոր մը կեցած էր: Ինծի հրաման եղաւ որ կոշտ աթոռի մը վրայ նստիմ, և երբ կատա-

րեցի, պահապանը ըսաւ ինծի. Քիչ ատենէն կու գայ դատաւորը:

Սենեակը այնչափ մեծ չէր, և հաստ ցանկով ամրացած պատուհանէ մը լոյս կ'ընդունէր: Ուրիշ բան չկար բայց եթէ կանաչ կերպասով ծածկած տախտակ մը, վրան կաղամար մը, գրիչներ և թղթի խոշոր կապոց մը: Այն տխուր սենեկին բոլոր կահկարասիքը՝ քանի մը հին աթոռներ էին: Քանի մը վայրկենէ վերջը պարօն մը կը մօնայ, հետոն ալ ուրիշ մը: Առաջինը մէկէն ճանչցայ այն մարդն ըլլալը, որ տանտիրոջ գլուխին մէջ զիս բռնել հրամայեց էր: Ինքը զիմացս նստաւ, միւսն ալ քովս: Նախ խորունկ ու սուր կերպով մը երկայն բարակ նայեցաւ ինծի. վերջը հարցուց անունս, մականունս, տարիքս, բնակութիւնս և վիճակս. այս ամենուն բաւական համարձակ ու քաջասիրտ կերպով պատասխանեցի: Անկէ ետքը դատաւորը աւելի խիստ կերպ և աւելի ծանր ձայն մը առաւ, երկայն ազդարարութիւն մը ընելով որ ճշմարտութիւնը զուրցեմ: Արդէն, աւելցուց, արդարութիւնը ամեն բան գիտէ, որով քու ստելդ աւելորդ բան է:

— Բայց թէ որ արդարութիւնը ամեն բան գիտէ, վրայ բերի մէկէն աշխուժութեամբ, ինձմէ ուրեմն ինչ կ'ուզէ գիտնալ:

Իմացայ որ դատաւորը այս իմ համարձակ պատասխանիս վրայ բռնուած մնաց: Սովորականէն աւելի ծուռ մը նայեցաւ ինծի, և զայրացած կերպով մը կանչեց. Բանը կատակի մի դարձրներ, ապա թէ ոչ կը հասկըցնեմ. քեզի ինչպէս կ'ըլլայ խաղալ հետս: Ես լռեցի և աչքերս վար առի, միտքս դնելով որ ուրիշ բան չըսեմ բայց եթէ լակոնական և ցամաք այո մը կամ ոչ:

Չեմ ուզեր լայնաբար մէջ բերել այն երկայն, խարդախ և նենգաւոր հարցափորձը որ ունեցայ երկու ժամէն աւելի: Ես միշտ պնդեցի թէ անմեղ եմ: Բայց ինչ զարմանք զգացի երբ դատաւորն ըսաւ թէ Լամբերտ ամեն բան խոստովանեցաւ: Լամբերտի

անունը լսելուս, ուրախութենէս ինչ
ըլլալս չէի գիտեր: — Այո, լամբերտ
կենդանի է, բրտաբար կրկնեց անի-
կայ, բայց քիչ ժամանակուան համար:

Այս խօսքերէս՝ պարզուեցաւ ինծի
այն տոմակին մէջ պարունակուած
գաղտնիքը. այն ատեն իմացայ որ լամ-
բերտ կենդանի էր, և մահուան դա-
տապարտուած պիտի ըլլայ: Փութ տեղ
ջանացի համոզել զատաւորը որ լամ-
բերտ ինծի պէս անմեղ էր տանտիրոջ
մահուան խնդրոյն մէջ. այն դահիճը
քան թէ զատաւորը միշտ կը կրկնէր
թէ մեր տիրոջը մարդասպաններն մենք
երկուքնիս էինք: Դու գնա, կը կանչէր
մերթ ընդ մերթ, քու մատաղ հասա-
կիդ շնորհակալ եղիր. ապա թէ ոչ
քու ան անմեղ երեցընել ուզած անօ-
րէն գործակցիդ հետ մէկտեղ կը կա-
խուէիր:

Տեսնելով վերջապէս որ անիրաւ
տեղը զրպարտուած յանցանքին խոս-
տովանութիւնը բերնէս չկրնար փրցը-
նել, բանտապանը կանչել տուաւ. պա-
տուիրեց իրեն որ զիս նորէն իմ բանտս
տանի, ինծի անկողնի տեղ ծնուայող
յարդը վերցընէ որ մերկ գետնի վրայ
պառկիմ, և մինչև 'ի նոր հրաման' ինծի
կերակուրի համար հաց և ջուր միայն
տայ: Ես ասանկ անգութ հրամանի մը
չէի գիտեր ինչ պատասխան տալ. ուս-
տի լուութեամբ բանտապանին ետեւէն
դացի, և սիրտս դառն անձկութեամբ
նեղուած, խոնաւ և մութ սենեակը
դարձայ, ուսկից մէկէն վերուցին այն
փշրած և հոտած յարդը՝ որուն վրայ
որ կը պառկէի: Վերջը կտոր մը սև հաց
և աման մը ջուր բերին. ասիկայ, ըսաւ
բանտապանը, ինչուան վաղը քեզի
պիտի օգտէ: Եւ աս ըսելով՝ կռնակը
դարձուց, գոցեց շառաշմամբ մը երկա-
թի դուռը, և բռնութեամբ մը փակա-
ղակներն հրեց, իբրև թէ կարծելով որ
ես փախչիլ կ'ուզէի:

Այն օրուան այլայլութիւններն զիս
զրեթէ ապուշ և անզգայ ըրեր էին:
Չեմ գիտեր որչափ ժամանակ հոն
ներսը այն ողորմելի կերակրով անցու-

ցի. միայն թէ քիչ օր վերջը՝ այն խիստ
կենաց չդիմանալով, սաստիկ հիւան-
դացայ: Ան ատեն անկէց վերուցին զիս
և ուրիշ խուց մը տարին, և անկողին
դրին, հետս ալ ուրիշ ընկեր մը: Դա-
տաւորը եկաւ գտնելու զիս, և հար-
ցուց թէ ժխտելուս վրայ հաստատուն
պիտի կենամ. ես՝ Այո պատասխանե-
ցի. ինքն ալ աս լսելով, կոշտութեամբ
մը կռնակը դարձուց գնաց:

Կամաց կամաց բաւական վրայ դրի:
Բանտի ընկերս այնպիսի խնամք և գո-
րով մը կը ցուցընէր, որ ինծի շատ օգ-
տեց: Ասիկայ քառասուն տարուան
մօտ մարդ մըն էր, պզտի հասակաւ,
և քիչ ու անհարթ մազերով, որոնք
լայն ճակտին երկու կողմէն երկնցած
վար կ'իջնէին, և անկէց վար՝ երկու
կրակոտ սև աչքեր կը փայլէին: Բաւա-
կան աստիճանի մարդ մը կ'երևար.
բանտապանը ակնածութեամբ և կեր-
պով մը մեծարանօք կը վարուէր հե-
տը. և քանի որ ասոր քով դրուեցայ,
ինծի հետ ալ կերպը փոխեր էր:

Այս մարդը քիչ կը խօսէր. միայն
դատաւորին երթալէն վերջը եղաւ որ
հետս երկայն խօսակցութիւն մը ը-
րաւ: Նախ հարցուց թէ ինչ էր ըրած
յանցանքս. և երբ պատասխանեցի որ
անմեղ եմ բռնորովին, չրթանցը վրայ
հեգնական ծիծաղ մը ըրաւ, և մէկ
ձեռքէս բռնելով. Հապա, ազնիւ տը-
ղաս, կանչեց գորովալիւ ձայնով մը,
քեզ տեսնեմ. ես քու դատաւորդ չեմ,
և ոչ ալ դատախազդ պիտի ըլլամ.
Կրնաս համարձակ ըսել ճշմարտու-
թիւնը անանկ մարդու մը, որ աշխարհ-
քիս և դատաստանական բաներու փորձ
ըլլալով, կրնայ քեզի այդ դժպտեհ
կնճիռէն ազատելու կերպը սորվեցնել:

Իմ անմեղութիւնս կրկին և կրկին
ապահովցնելուս, իրաւցնէ ըսածնե-
րուս ճշմարտութեամբ համոզուիլ մը
ցոցուց: Երկայն ատեն նայեցաւ ինծի,
և մէկ ձեռքը գլխուս վրայ դնելով, ը-
սաւ. Ոչ, քու երեսդ յանցաւորի և
մարդասպանի երես չէ: Կը հաւատամ
քեզի, ազնիւ մանուկ, կը հաւատամ

քեզի. դու անմեղ ես, և թերևս զոհ ես դիպուածին և կամ ամբարըշտի մը, որ իր գլուխը ազատելու համար, զքեզ կ'ուզէ կորսնցնել: Բայց ինծի ճշմարիտը ըսէ համարձակ. դու գիտես ո՞վ քու տէրդ թունաւորեց:

Այս հարցմունքը զիս բաւական նեղը ձգեց. զոր ինքն ալ իմանալով, մէկէն վրայ բերաւ. Մի վախեր որ ես ուզե՜նամ քու վատահոլութեամբդ շահիլ, զքեզ կորսնցնելու համար, թէ և յանցաւոր ալ ըլլաս: Ոչ, իմ արուեստս՝ ամբաստանողի արուեստ չէ. թերևս ես ալ քեզի չափ գիտեմ. միայն կ'ուզեմ ամեն տարակոյսս փարատել: — Հանդերձ այսու, դեռ ես վարանեալ մնացեր էի, և չէի կրնար հաւանիլ՝ ամեն գիտցածս իրեն յայտնելու: Այն ատեն այս խորհրդաւոր մարդը աչքերը չորս կողմը դարձնելով, իբրև թէ ապահովալու համար թէ արդեօք մի՜նակ ենք, ինծի մօտեցաւ և ձայնը ցած ցրնելով, ասանկ խօսեցաւ. — Մտիկ ըրէ, տղառ. ես կարծեմ որ քու տիրոջ մարդասպանը կը ճանչնամ. ես անուն մը տամ, և քու ըսելիքդ միայն այդ կամ ոչ ըլլայ: Յանձն կ'առնուս: — Այո, պատասխանեցի, կ'առնում յանձն: — Աղէկ ուրեմն. այս մարդասպանը Պաւտիի կոմսն է: — Այս անունիս, հրախառն փայլակ մը բորբոքեց երեսս բարկութեամբ և այլալութեամբ. աչքերս խոշոր մը բացի և քստմնելով դիմացինիս վրան տնկեցի: — Է՛հ ուրեմն, ի՜նչ կը պատասխանես. այդ թէ ոչ: — Այո, կրկնեցի սրամտական և զայրացկոտ ձայնով մը, այո, իմ թշուառ տիրոջս մարդասպանն ա՜նիկայ է, և ոչ ուրիշ մը: — Իրմէ առած պատասխանս՝ սովորական հեղնական ծիծաղն եղաւ:

Երկայն ատեն լուռ կեցաւ, և ծանր մտածութեանց մէջ ընկղմած կ'երեար: Ես չէի համարձակեր զինքը իր մտածութիւններէն մէկդի կեցընել: Ինծի համար միշտ աւելի խորհրդաւոր կ'ըլլար այս մարդը. Պաւտիի կոմսին իմ տիրոջս մահուան պատճառն ըլլալը

ինչպէս գիտէր. արդեօք կը ճանչնայ զինքը, թէ ինքն ալ այս սոսկալի չարութեան գործակից է: Այս հարցմանցս ինչ պատասխան տալ չէի գիտեր: Յանկարծ կը կենայ, ձեռքերը իրարու վրայ՝ կուրծքը դրած, վայրկեան մը կը նայի ինծի այնպէս խոր և հետազօտ աչքով մը, որ ստիպուեցայ իմիններս վար խոնարհեցնել. այնչափ զօրութիւն կ'ազդէր ինծի իր սուր և թափանցող նայուածքը: Վերջը սիրալիր՝ բայց միանգամայն ազդոյ ձայնով մը ըսաւ ինծի. — Որդեակ, ինծի մըտիկ ըրէ: Անհրաժեշտ շատ տարիներ թիաւորութեան պիտի դատապարտուիս: — Այո, ես ալ ծանր դատակնիք մը ընդունեցայ: Բայց կ'անցնին տարիները, կանչեց տաքութեամբ մը, և բանտի մէջ ալ կ'անցնին: Պիտի իմանայ անիկա, որ այնչափ անարդուութեամբ զիս հոս ներսը խոթեց: — Վերջը ինծի դառնալով հարցուց. Որդեակ, քանի տարեկան կաս: — Տասը: — Տասը՝ տասն ալ քսան կ'ընէ: Շատ աղէկ: — Ես չէի իմանար որ ինքը բռնկած ըլլայ. և հաճութեամբ մը կը կրկնէր. Տասը, տասն ալ քսան կ'ընէ. շատ աղէկ: Տասը տարին շուտով կ'անցնի: Որդեակ, զօրացիր. տասը տարիէն վերջը դու ծաղիկ հասակիդ մէջ ես, մինչդեռ ես ծերանալու մօտ կ'ըլլամ: Բայց փոյթ չէ. ես իմ խեղճ և փորձառութիւնս քեզի համար կը ծառայեցնեմ, դու ալ քու բազուկդ և զօրութիւնդ ինծի համար կը գործածես: Կ'ընդունիս այս փոփոխութիւնը, կը խոստանամ որ մեր հասարակաց վրէժխնդրութեան սոսկալի օրը իմ առաջնորդութեանս հետեիս:

Այս սաստկութեամբ և ցասմամբ զուրցուած խօսքերուն չկրցայ բան մը պատասխանել, որոնք սրտիս մէջ խիստ սաստիկ կերպով արթնցուցին այն ատելութեան և դառնութեան զգացմունքները, զոր այնչափ ատենէ՛ ի վեր կը զսպէի, և որոնք այն հրաւէրքին՝ կարծես թէ առջինէն աւելի բուռն և ուժգին կերպով եռացին: Ես անտա-

րակոյս բարկութեամբ և զայրացմամբ բորբոքած աչքերով անշարժ իրեն երեսը նայեցայ. և ինքը իմացաւ և ըմբռնեց մէկէն որ իր առաջարկութիւններն վրաս խոր տպաւորութիւն մը ըրեր էին. — Ըսէ ինծի, կանչեց յանկարծ. դո՛ւ ալ թշնամի մը ունիս, և արդեօք սաստիկ կը ցանկաս իրմէն վրէժդ առնելու: — Այո՛, կրկնեցի լալով. ինչպէս իմ սիրտս կը կարգաս: — Մի՛ լար, որդեակ իմ, մի՛ լար, Հանգիստ կեցիր մանաւանդ. տասը տարին կ'անցնի, և երկուքնիս ալ լիովին մեր վրէժը հանած կ'ըլլանք: — Երկուքնիս ալ, հարցուցի մէկէն. բայց դու հետս ինչ ընելիք գործ ունիս: — Որչափ որ դու չես կարծեր, քու թշնամիդ՝ նաև իմն ալ է. այն զոր ես անհրաժեշտ կ'ուզեմ՝ կորսնցնել, նոյնն է ուսկից դու կ'ուզես վրէժ խնդրել: — Աղէկ ուրեմն, ըսի. ինչ է թշնամոյդ անունը: — Դու ինքնին կրնաս ըսել զայն. քու հակառակորդդ անունն է: — Կարելի բան է: — Այո՛, քու թշնամիդ՝ նաև իմն է. այն որ տասը տարիէ ետեւ մեր ձեռքովը պիտի իյնայ, Պաւտիի կոմսն է: —

Այս լսելուս՝ ափշած մնացի: Այս անհասկանալի մարդը երթալով ինծի համար անիմանալի և խորհրդաւոր բան մը կը դառնար: Ինչպէս կրնայ ասիկա, կ'ըսէի մտքէս, իմ Պաւտիի կոմսը մահացու կերպով ատելս գիտնալ, մինչդեռ ես բնաւ մէկու մը չեմ յայտնած: Բայց ո՞վ է ասիկայ, ուսկից կու գայ, ինչ կը մտածէ, և ինչո՞ւ ինքն ալ իմ թշնամիէս կ'ուզէ վրէժ խնդրել: Մինչդեռ այս հարցմունքներս կ'ընէի, մէյմ'ալ եկեղեցւոյն զանգակին տխուր և դանդաղ զանչիւնը կը լսուի: Իմ ընկերս այն ձայնը լսելուն, իր ընկղմած խորունկ մտածութենէն կը սթափի. ձեռքէս կը բռնէ, և աչքերը գրեթէ դուրս ելած՝ կը կանչէ. Ուրեմն, որդեակ իմ, միատեղ վրէժնիս կը հանենք: Երգուընցիր լամբերտին գլխոյն վրայ, որ հիմա դահճին տապարին տակ իյնալու վրայ է:

Ս Ա Ր Դ Ք

(Տես էրես 230)

Գ Ի Ր Ք Ե Ր Ր Ո Ր Դ

ԱՐՈՒԵՍՏԱՒՈՐԸ ԵՒ ՏԱՆ ՇԽՈՒԹԻՒՆԸ

Ա

Հողը ամեն էակի հայր է, ամենայնի ծնող: Իրմէն ծագեցաւ ամենայն մարմին և հլութեամբ 'ի նոյն դարձ կ'ընէ: Ամենուն սրտին մէջ լռելեայն կը խօսի ու հաւասարութիւնը կը զուրցէ. բայց և այնպէս թշնամութիւնը, հակառակութիւնը վերցընել չկրնար: Վասն զի, թէպէտ ամենը եղբայր և եղբայրակից են՝ օրէնք մը կայ դարանակալ, որ բաժանումը և ապականութիւնը՝ անհրաժեշտ պայման մը կը համարի էութեան:

Բայց և այնպէս, բարերար հաւասարակշռութեան մը վախճանաւ, ամենայն էակ՝ այս օրինաց հակառակելու համար ընդունած է 'ի բնութենէ յատուկ իմացական շառաւիղ մը: Անով իր դարանակալաց դէմ կը զգուշանայ և անձնական էութիւնը կը պաշտպանէ: Եակի մը կենաց պաշտպանութեան առաջին և ամենաբնական պայմանը՝ բնակարանի մը պարսպաց ապաւէնն է. տեղի անբոյժ թշնամեաց արշաւանքներէ, և վայր հանգստեան ընդդէմ անձրեաց, հողմոց և ցրտոյ:

Այս հասարակաց բնածին հակամիտութեանը կը հետևի նաև սարդը: Իր քրտամբը կանգնած բնակարանի մը որմոց մէջ ամփոփուելով, կ'անհետանայ ամեն աչաց: Թշնամին կը հասնի անոր սեմոց ափունքը. վեր վար կը դառնայ. չորս կողմը կը շրջի. մուտք մը կը փնտռէ. անօգուտ աշխատանք: Մետաքսեայ պարիսպ մը անջրպետ է 'ի մէջ հալածելոյն և հալածչին:

Այսպէս մէջը ապաւինած սարդը, ինքզինքը կը պահպանէ. այլ և միանգամայն, իբր արթուն որսորդ, ուշա-